

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΧΕΣΗ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ
ΣΕ ΝΗΠΙΑ 18-36 ΜΗΝΩΝ

ΤΗΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ Μ. ΠΑΓΩΝΗ
(20673087)

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΧΡΙΣΤΙΝΑ Φ. ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ

Αθήνα 2024

**ΣΧΕΣΗ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΩΝ
ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ ΣΕ ΝΗΠΙΑ 18-36 ΜΗΝΩΝ**

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ/ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Αικατερίνη Παγώνη του Μιλτιάδη με αριθμό μητρώου 20673087 φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Τμήματος Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία δηλώνω υπεύθυνα ότι: «Είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής/διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι είμαι κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της εργασίας και πως το ψηφιακά τεκμήριο που καταθέτω αποτελεί την τελική και εγκεκριμένη από την εξεταστική επιτροπή μορφή της. Παραχωρώ στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής το μη-αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης και διάθεσης της ψηφιακής μορφής της εργασίας μου εντός και εκτός του δικτύου του, μέσω του Ιδρυματικού Αποθετηρίου, με την προϋπόθεση ότι διατίθεται με την άδεια που έχω επιλέξει κατά την ηλεκτρονική κατάθεση. Η Βιβλιοθήκη δεν ασκεί κανενός είδους επιμέλεια στο περιεχόμενο της εργασίας μου και ως δημιουργός αναλαμβάνω πλήρως την ευθύνη του περιεχομένου της.

Αικατερίνη Παγώνη

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα πτυχιακή έρευνα πραγματοποιήθηκε υπό την επίβλεψη της Καθηγήτριας του Τμήματος Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία κα. Χριστίνας Παπαηλιού, την οποία ευχαριστώ θερμά για την πολύτιμη βοήθειά της, τις συμβουλές και την καθοδήγησή της. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω την Δρ. κα. Ρέτσιου Στυλιανή, Ε.ΔΙ.Π του Τμήματος Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία, για την συμβολή της στο κομμάτι των μουσικών δεξιοτήτων της παρούσας εργασίας, την στήριξη και την προθυμία της καθ' όλη την διάρκεια της συγγραφής της εργασίας.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους υπεύθυνους των παιδικών σταθμών, όλους τους γνωστούς μου και τους γονείς που δέχτηκαν να συνεργαστούν και να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο προκειμένου να συλλεχθούν τα απαραίτητα στοιχεία για την ολοκλήρωση της έρευνας και την διεξαγωγή πιο έγκυρων αποτελεσμάτων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	4
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	6
ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	6
ΛΙΣΤΑ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.....	6
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
1 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ.....	11
1.1 Γλωσσική ανάπτυξη (18-36 μηνών).....	11
1.2 Μουσικές δεξιότητες (18-36 μηνών).....	15
1.3 Σχέση γλωσσικής ανάπτυξης και μουσικών δεξιοτήτων (0-36 μηνών).....	16
2 ΜΕΘΟΔΟΣ.....	19
2.1 Συμμετέχοντες.....	19
2.2 Ερευνητική μέθοδος.....	19
2.3 Ερευνητικό εργαλείο.....	19
2.4 Ερευνητική διαδικασία.....	20
3 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	21
4 ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	24
5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	26
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	27
Ελληνική.....	27
Ξενόγλωσση.....	27

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Συντομογραφία	Επεξήγηση
MME	Μέσο Μήκος Εκφωνήματος
ΔΜΟ	Διαισθητική Μητρική Ομιλία
ΜΟ	Μέσος Όρος
ΠΣ	Έναρξη Φοίτησης σε Παιδικό Σταθμό
ΘΗΛ	Θηλασμός
ΠΡΩΤΗ ΛΕΞΗ_ΚΑΤ	Πρώτη Λέξεις που Κατανοεί ένα παιδί
ΠΡΩΤΗ ΛΕΞΗ_ΠΑΡ	Πρώτη Λέξεις που Παράγει ένα παιδί

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Διαφυλικές διαφορές (Μ.Ο.)	21
Πίνακας 2: Συσχέτιση Μουσικών δεξιοτήτων με το Λεξιλόγιο	22

ΛΙΣΤΑ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Σχήμα 1: Συσχέτιση Μουσικής αντίληψης και Μουσικής παραγωγής με την Ηλικία ..	22
---	----

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί μια αρχική διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα σε πρώιμες μουσικές δεξιότητες και δεξιότητες παραγωγής γλώσσας. Στην έρευνα συμμετείχαν 52 βρέφη και νήπια (30 αγόρια και 22 κορίτσια) ηλικίας 17-36 μηνών (M = 29.1 μήνες) που δεν παρουσίαζαν αισθητηριακά προβλήματα και προέρχονταν από αμιγώς ελληνόφωνες οικογένειες. Το 86% παρακολουθούσε κέντρο αγωγής και φροντίδας. Οι μητέρες συμπλήρωσαν το *Εργαλείο Επικοινωνιακής Ανάπτυξης - Λέξεις και Προτάσεις*, το οποίο αξιολογεί μεταξύ άλλων το παραγωγικό λεξιλόγιο και την ικανότητα παραγωγής προτάσεων καθώς και ένα ερωτηματολόγιο σχετικά με τις μουσικές δεξιότητες σε επίπεδο αντίληψης και έκφρασης. Στα αποτελέσματα παρατηρήθηκε ότι οι δεξιότητες μουσικής αντίληψης ήταν καλύτερες σε σύγκριση με τις δεξιότητες μουσικής έκφρασης, αλλά οι μεταβολές που παρουσίασαν κατά την περίοδο της μελέτης ήταν οριακά στατιστικά σημαντικές, ενώ οι δεξιότητες μουσικής έκφρασης παρουσίασαν στατιστικά σημαντική ανάπτυξη. Δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων ως προς τις μουσικές δεξιότητες ούτε σε επίπεδο αντίληψης ούτε σε επίπεδο έκφρασης. Διαπιστώθηκε ότι όσο μικρότερη ήταν η ηλικία έναρξης εκδήλωσης ενδιαφέροντος για αντικείμενα αλλά και εκφοράς της πρώτης λέξης, τόσο καλύτερες ήταν οι δεξιότητες μουσικής έκφρασης. Οι μουσικές δεξιότητες δεν παρουσίασαν στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τη διάρκεια παρακολούθησης παιδικού σταθμού ή το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας. Επίσης, όσο μεγαλύτερο το μέγεθος του λεξιλογίου σε διαφορετικές κατηγορίες λέξεων (ήχοι, ουσιαστικά, πρόσωπα, δηλωτικά και λέξεις κλειστής τάξης) αλλά και όσο πιο περίπλοκες προτάσεις τόσο καλύτερες και οι δεξιότητες μουσικής έκφρασης. Ωστόσο, παρόμοιες συσχετίσεις δεν παρατηρήθηκαν ανάμεσα στη γλωσσική ανάπτυξη και τις δεξιότητες μουσικής αντίληψης. Τέλος, η συζήτηση επικεντρώνεται στους παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη μουσικών δεξιοτήτων σε βρέφη και νήπια. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές απόψεις, οι σύγχρονες θεωρίες υποστηρίζουν ότι διαφορετικές μορφές έκφρασης, όπως η μουσική και η γλώσσα εκπορεύονται από ένα ενιαίο σύστημα επικοινωνίας, το οποίο βασίζεται στην ανάπτυξη ρυθμικών δεξιοτήτων.

Λέξεις – κλειδιά: γλωσσική ανάπτυξη, μουσικές δεξιότητες, παραγωγή, βρέφος

ABSTRACT

The present study attempts an initial investigation of the relationship between early music skills and language production skills. Fifty-two infants and toddlers (30 boys and 22 girls) aged 17-36 months ($M = 29.1$ months) with no sensory problems and from pure Greek-speaking families participated in the study. 86% attended an education and care centre. Mothers completed the Communication Development Tool - Words and Suggestions, which assesses, among other things, productive vocabulary and sentence production skills, as well as a questionnaire on perceptual and expressive musical skills. In the results it was observed that musical perception skills were better compared to musical expression skills, but the changes they showed during the study period were marginally statistically significant, while musical expression skills showed statistically significant growth. No statistically significant differences were observed between genders in musical skills at either the perceptual or expressive level. It was found that the younger the age of onset of interest in objects and the age of uttering the first word, the better the musical expression skills were. Musical skills did not show a statistically significant correlation with the duration of kindergarten attendance or the mother's educational level. Also, the larger the vocabulary size in different word categories (sounds, nouns, persons, declaratives and closed class words) and the more complex sentences, the better the musical expression skills. However, similar correlations were not observed between language development and music perception skills. Finally, the discussion focuses on the factors that influence the development of musical skills in infants and toddlers. Contrary to traditional views, contemporary theories argue that different forms of expression such as music and language emanate from a single system of communication based on the development of rhythmic skills.

Key words: language development, musical skills, production, infant

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κύριο χαρακτηριστικό των προγλωσσικών φωνοποιήσεων αποτελεί το βάβισμα. Το ίδιο το βάβισμα, μεταβιβάζεται κατά κύριο λόγο μέσω της προσωδίας, δηλαδή μέσω των αντιληπτών διακυμάνσεων της διάρκειας, το ύψος και την ένταση της φωνής, μέσω των οποίων ο ομιλητής εκφράζει συγκινήσεις ή επικοινωνιακές προθέσεις. Η διάρκεια, το ύψος και η ένταση της φωνής αποτελούν μουσικά χαρακτηριστικά μετατρέποντας την προσωδία σε σύνδεσμο μεταξύ των φωνοποιήσεων και της μουσικής (Ρέτσιου, 2023). Εκτός από τα χαρακτηριστικά της προσωδίας, υπάρχει και ο παλμός. Κάθε νεογνό διαθέτει έναν ενδογενή κινητήριο παλμό μέσω του οποίου εκφράζεται και επικοινωνεί με τη μητέρα του. Μάλιστα με βάση την σύγχρονη αναπτυξιακή ψυχολογία η επαφή με μουσικούς ή μη μουσικούς ήχους παρατηρείται από τον έβδομο εμβρυακό μήνα. Το βρέφος ζήτη αλληλεπίδραση με τη μητέρα και συνήθως η επικοινωνία του συνοδεύεται από κινήσεις και εκφράσεις. Οι κινήσεις αυτές χαρακτηρίζονται από έναν ρυθμό που αποτελεί πανανθρώπινο και εγγενές χαρακτηριστικό, που προσπαθεί να συμβαδίσει με τον παλμό της μητέρας. Ο ρυθμός που χρησιμοποιεί η μητέρα διαφοροποιείται όταν μιλά με ενήλικα και όταν μιλά με το βρέφος. Συγκεκριμένα ο ρυθμός που χρησιμοποιεί για το βρέφος είναι πιο αργός και με μία μέτρια τονικότητα για αυτό και προτιμάται από το νεογνό. Η επικοινωνία μητέρα βρέφους χαρακτηρίζεται από τον παλμό, την ποιότητα και την αφήγηση και αυτό αποτελεί την επικοινωνιακή μουσικότητα, θεωρία που ανέπτυξε ο Trevarthen και ο Malloch (Trevarthen & Malloch, 2002). Η επικοινωνιακή μουσικότητα αποτελεί την "ικανότητα να διατηρήσει το βρέφος με τον γονέα μία συντονισμένη σχέση στο χρόνο και να μοιραστούν μία κοινά δομημένη αφήγηση". Η χροιά της μητέρας κατά την αλληλεπίδρασή της με το βρέφος διαφέρει ανάλογα με την διάθεση και τις προθέσεις της γεγονός που επηρεάζει και το ίδιο το βρέφος. Ο ρυθμός που χρησιμοποιούν τα δύο πρόσωπα είναι ίδιος με πιθανότητα διαφοροποίησης κατά ¼ περίπου του δευτερολέπτου (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016).

Είναι σημαντική η έκθεση των παιδιών στη γλώσσα κυρίως κατά την περίοδο της πλαστικότητας του εγκεφάλου, δηλαδή την κρίσιμη περίοδο που διαρκεί μέχρι την ηλικία των 5 ετών. Για ένα παιδί που δεν έχει γλωσσικά ερεθίσματα κατά την κρίσιμη περίοδο γίνεται όλο και δυσκολότερη η κατάκτηση της γλώσσας. Κατά μέσο όρο, ένα παιδί, θα πρέπει μέχρι την ηλικία των 3 ετών να λέει περίπου 500 λέξεις χρησιμοποιώντας ένα πλήρες, για την ηλικία του, λεξιλόγιο και πλήρεις προτάσεις. Οι περισσότερες λέξεις των παιδιών είναι ουσιαστικά με τα οποία αναφέρουν αντικείμενα και καταστάσεις της καθημερινότητας και του άμεσου περιβάλλοντός τους. Η εμφάνιση του συνδυασμού

λέξεων γίνεται κατά την ηλικία των 18 μηνών, ενώ στα 2 χρόνια παρατηρείται και η τηλεγραφική ομιλία με πιο περίπλοκους συνδυασμούς (Παπαηλιού, 2005).

Έτσι, προκύπτει το γεγονός ότι η γλωσσική ανάπτυξη βασίζεται στην επικοινωνιακή μουσικότητα, που αναπτύσσουν το βρέφος και ο γονέας, που συνδέει τον παλμό με την αφήγηση, δηλαδή τον έμφυτο ρυθμό των βρεφών με την γλώσσα. Η υπόθεση που θα ερευνηθεί θα είναι κατά πόσο η γλωσσική ανάπτυξη ενός παιδιού σχετίζεται με τις μουσικές του δεξιότητες. Κύριος στόχος στην παρούσα έρευνα είναι να διερευνηθεί αν και κατά πόσο η γλωσσική ανάπτυξη ενός νηπίου 18-36 μηνών είναι ανάλογη με την ανάπτυξη των μουσικών δεξιοτήτων του. Η μέθοδος που θα ακολουθηθεί είναι η ποσοτική έρευνα με εργαλείο το δομημένο ερωτηματολόγιο. Ένα ερωτηματολόγιο θα αφορά τη γλωσσική ανάπτυξη και ένα δεύτερο θα αφορά τις μουσικές δεξιότητες των βρεφών. Και τα δύο θα συμπληρωθούν από τον γονέα του κάθε παιδιού που θα συμμετέχει στην έρευνα.

1 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

1.1 Γλωσσική ανάπτυξη (18-36 μηνών)

Το βρέφος από τη στιγμή που θα γεννηθεί προσπαθεί να επικοινωνήσει με τη μητέρα του και με το περιβάλλον γύρω του, γεγονός που το πετυχαίνει με διάφορους τρόπους, όπως για παράδειγμα μέσα από το κλάμα. Μάλιστα, ο Trevarthen ανέπτυξε τη θεωρία της έμφυτης διωποκειμενικότητας, ότι δηλαδή, στο κάθε βρέφος υπάρχει μία έμφυτη τάση για επικοινωνία, κυρίως με τη μητέρα του (Συλλογικό, 2008· Trevarthen C., *Conversations with a two-month old.*, 1974). Έτσι το κλάμα γίνεται ένας από τους πρώτους ήχους που παράγει το βρέφος γεγονός που δείχνει ότι η μουσική προηγείται της γλώσσας (Grosleziat, 2012). Στη συνέχεια εμφανίζεται η πρωτογλώσσα όπως την ονόμασε ο Halliday, που αποτελείται από χειρονομίες κινήσεις και στάσεις του σώματος (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Halliday, 1975). Μάλιστα η στροφή της κεφαλής μέχρι τους 20 μήνες αποτελεί ένδειξη προτίμησης. Από αυτή την ηλικία και μετά σταδιακά μειώνεται η χρήση πρωτογλώσσας ενώ αυξάνεται η λεκτική επικοινωνία με τις πρωτολέξεις να έχουν τη μορφή σύμφωνο-φωνήεν. Οι μορφασμοί και το χαμόγελο, που σταδιακά εμφανίζονται, συμβάλουν στην ευκολότερη επικοινωνία του μικρού παιδιού με τη μητέρα και κατ' επέκταση το ίδιο ενθαρρύνεται να αναπτύξει περισσότερες συνομιλίες μαζί της. Στην αρχή το παιδί προτιμά να συζητά για γεγονότα και καταστάσεις του παρόντος ενώ μετά το δεύτερο έτος αρχίζει να συζητά και για το παρελθόν και το μέλλον. Σε αυτό το στάδιο οι συζητήσεις διαρκούν για ένα μικρό χρονικό διάστημα όπου τα παιδιά είναι σε θέση να δείξουν ότι δεν κατανοούν κάτι απ' όσα ανέφερε το πρόσωπο με το οποίο επικοινωνούν εκείνη τη στιγμή μέσα από εκφράσεις όπως "α" και "τι", να επιβεβαιώσουν ή να απαντήσουν σε ερωτήσεις κυρίως κλειστού τύπου (Ράλλη, 2019). Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου δέχονται μονολεκτικές απαντήσεις, κυρίως με "ναι" ή "όχι". Ο στόχος που τα βρέφη αλληλεπιδρούν με τους γύρω τους, είναι η επικοινωνία. Όχι μόνο για να μάθουν, αλλά και για να πραγματοποιήσουν διάλογο όπως υποστηρίζει η Nagy (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Nagy & Molnar, 2004).

Πιο συγκεκριμένα, μέχρι την ηλικία περίπου του ενός έτους οι φωνοποιήσεις του βρέφους δεν μοιάζουν με λέξεις. Από το δεύτερο έτος όμως, το βρέφος χρησιμοποιεί λέξεις τις οποίες συνδυάζει με δημιουργικό τρόπο και μέχρι την ηλικία των τεσσάρων ετών μπορεί να παράγει 600 με 1.000 λέξεις. Από κει και έπειτα το παιδί διαθέτει την ικανότητα να συζητά με τρόπο ανάλογο με εκείνον των ενηλίκων. Το παιδί όπως πειραματίζεται σε όλους τους τομείς, έτσι πειραματίζεται και στη γλώσσα. Συνδυάζει και

τροποποιεί λέξεις ή ακόμα και ολόκληρες προτάσεις μέχρι να σταθεροποιήσει τη γραμματική και το συντακτικό του όπως τα μαθαίνει μέσα από την επικοινωνία του με τους ενήλικες (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016). Σε αντίθεση με τη γραμματική και το συντακτικό, το λεξιλόγιο ξεκινά να αναπτύσσεται πολύ πριν μιλήσει το ίδιο το παιδί. Η ανάπτυξη του λεξιλογίου πραγματοποιείται απ' όσα ακούει από το οικογενειακό και το ευρύτερο περιβάλλον του μέχρι και την ενήλικη ζωή του (Grosleziat, 2012). Η γραμματική κατακτάται πριν την ηλικία των 3 ή 4 ετών (Pinker, 2000). Όπως υποστήριξε και η Α. Ράλλη είναι πολύ σημαντική η ακουστική αντίληψη των βρεφών. Ήδη από την εμβρυική περίοδο μπορούν να ακούσουν την μητέρα τους, και συγκεκριμένα από το τέλος του τέταρτου μήνα (Ράλλη, 2019). Τα ίδια διαθέτουν μία ενστικτώδη τάση προς την ανάπτυξη της γλώσσας και την γλωσσική επικοινωνία, όπως υποστήριξε και ο Δαρβίνος (Pinker, 2000). Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά χρειάζονται ερεθίσματα και χρησιμοποιούν πρότυπα. Ως επί το πλείστον τα βρέφη στον έβδομο με όγδοο μήνα ξεκινούν να βαβίζουν, μιλούν μετά το πρώτο έτος της ζωής τους και συνδυάζουν λέξεις μετά τον ενάμιση χρόνο. Το βάβισμα είναι φωνοποιήσεις και ήχοι που μοιάζουν με λέξεις αλλά στην πραγματικότητα είναι μια απλή εναλλαγή συμφώνων - φωνηέντων ή αναδιπλασιασμός φωνημάτων και προηγείται των πραγματικών λέξεων και κατ' επέκταση των πραγματικών διαλόγων. Τα φωνήεντα, που κατακτώνται νωρίτερα και αρχικά εμφανίζονται στην αρχή της λέξης, αποτελούν ένα μετέπειτα στάδιο των ανοιχτών ήχων, ενώ τα σύμφωνα ένα μετέπειτα στάδιο των κλειστών. Τα βρέφη 13 μηνών μπορούν να συνδυάσουν ανοιχτούς και κλειστούς ήχους. Συχνό φαινόμενο είναι η φωνολογική απλοποίηση σε παιδιά ηλικίας 2 ετών (Ράλλη, 2019). Η κατάκτηση των φωνημάτων ολοκληρώνεται στην ηλικία των 6 ετών (Ράλλη, 2019· Mennen & Okalidou, 2006).

Με την βοήθεια της ενστικτώδους τάσης και των ερεθισμάτων τα βρέφη μαθαίνουν κατά τον πρώτο χρόνο τους φθόγγους της γλώσσας, και εν συνεχεία, είναι σε θέση να αναγνωρίσει τον κάθε φθόγγο ξεχωριστά (Pinker, 2000).

Όπως παρατηρείται, τα παιδιά πρώτα βαβίζουν, μετά παράγουν εκφωνήματα μια λέξης, δύο λέξεων, φράσεων και τέλος ολόκληρων προτάσεων, μέχρι που είναι σε θέση να έχουν μια κανονική και κοινά κατανοητή επικοινωνία με πλούσιο λεξιλόγιο, γραμματική και συντακτικό (Pinker, 2000). Όταν ένα παιδί κατακτήσει το φωνολογικό, το συντακτικό και το σημασιολογικό επίπεδο, τότε μπορούμε να πούμε ότι έχει ολοκληρώσει την γλωσσική του ανάπτυξη.

Μεταξύ των 18 και 20 μηνών η γλώσσα παγιώνεται στο ένα από τα δύο ημισφαίρια. Ο περίγυρος και κυρίως το στενό οικογενειακό περιβάλλον του παιδιού,

συμβάλλουν στην ανάπτυξη του λεξιλογίου με την επανάληψη συγκεκριμένων λέξεων και το ονομάτισμα αντικειμένων. Έτσι το παιδί αντιστοιχεί τη λέξη που ακούει με το αντικείμενο που βλέπει. Με την ανάγνωση βιβλίων και την αφήγηση ιστοριών ανακαλύπτει νέες λέξεις τις οποίες σταδιακά εντάσσει στο λεξιλόγιό του. Όσο πιο νωρίς εμφανιστούν αυτές οι λέξεις στην καθημερινότητα του βρέφους, τόσο πιο πλούσιο λεξιλόγιο θα αναπτύξει. Αυτή η περίοδος ονομάζεται κρίσιμη περίοδος και για πρώτη φορά χρησιμοποιήσε τον όρο ο Stockard (Ράλλη, 2019). Με άλλα λόγια την κρίσιμη περίοδο αποτελεί ένα χρονικό διάστημα κατά το οποίο τα γεγονότα που συμβαίνουν θα επηρεάσουν μελλοντικά το παιδί (Ράλλη, 2019). Το διάστημα αυτό διαρκεί από την γέννηση του παιδιού έως και την ηλικία περίπου των 5 ετών (Παπαηλιού, 2005). Μετά από έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί, έχει παρατηρηθεί ότι μετά από αυτήν την ηλικία, των 5 ετών, τα παιδιά δυσκολεύονται να αναπτύξουν το προσληπτικό και το εκφραστικό τους λεξιλόγιο. Ένα ακόμα ερέθισμα που βοηθά στην γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού είναι τα τελετουργικά σενάρια που χρησιμοποιούν οι γονείς σε δραστηριότητες ρουτίνας. Με άλλα λόγια, όταν ο γονιός αλλάζει, ταΐζει, κοιμίζει, ντύνει το παιδί, του μιλάει, τραγουδάει, αφηγείται ιστορίες ή ακόμα του εξηγεί τι συμβαίνει εκείνη τη στιγμή. Μάλιστα, χρησιμοποιεί μία προσαρμοσμένη ομιλία που την χρησιμοποιεί αποκλειστικά όταν απευθύνεται στο βρέφος. Και το ίδιο από τη μεριά του δείχνει να προτιμά αυτήν την προσαρμοσμένη ομιλία, καθώς του είναι οικεία και κατανοητή. Αποτελείται από συχνές επαναλήψεις, κυρίως γνωστών λέξεων, επεξηγήσεις, συνδυασμό με χειρονομίες ή εκφράσεις προσώπου, απλουστευμένη γραμματική και κλειστού τύπου ερωτήσεις ή ερωτήσεις που δέχονται μικρής έκτασης απάντηση ώστε να δίνει την δυνατότητα στο παιδί να συμμετέχει στην επικοινωνία και την αλληλεπίδραση με τον φροντιστή του. Σε αυτή τη φάση της ζωής τους τα παιδιά μπορούν να συζητήσουν και να κατανοήσουν πολύ συγκεκριμένες έννοιες και αντικείμενα που μπορούν να προσδιορίσουν. Μπορούν για παράδειγμα να αντιληφθούν τη λέξη μπάλα γνωρίζοντας ότι είναι το συγκεκριμένο αντικείμενο, όχι όμως και τη λέξη φιλία που είναι μια πολύ γενική έννοια (Ράλλη, 2019). Η πρώτη λέξη στην οποία μπορούν να ανταποκριθούν παιδιά τυπικής ανάπτυξης σε ηλικία 5 μηνών, είναι το όνομά τους (Ράλλη, 2019· Mandel, Jusczyk, & Pisoni, 1995).

Μετά από μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί, θεωρούμε ως δεδομένο ότι παιδιά τυπικής ανάπτυξης 10 μηνών έχουν προσληπτικό λεξιλόγιο 11 έως 154 λέξεις, 16 μηνών 92 έως 321 λέξεις, με την πλειοψηφία των λέξεων να είναι ρήματα, ενώ στο εκφραστικό λεξιλόγιο την πλειοψηφία να αποτελούν ουσιαστικά. Στους 16 μήνες ξεκινούν τα παιδιά

να παράγουν λέξεις με νόημα. Αυτές οι πρώτες λέξεις αποτελούνται από μία και στη συνέχεια από δύο ταυτόσημες συλλαβές. Ύστερα το παιδί χρησιμοποιεί μία μόνο λέξη για να εκφράσει διαφορετικά νοήματα. Αργότερα, σε ηλικία περίπου 18 μηνών το εκφραστικό λεξιλόγιο των παιδιών φτάνει τις 50 λέξεις, από τις οποίες σύμφωνα με έρευνες της Nelson, το μεγαλύτερο μέρος είναι ονόματα (Ράλλη, 2019· Nelson, 1973). Η Tsimpli, από την άλλη, ανακάλυψε ότι τα παιδιά χρησιμοποιούν περισσότερο λέξεις με προσδιορισμένη σημασία όπως είναι τα ουσιαστικά, τα ρήματα και τα επίθετα, και αργότερα άρθρα, αντωνυμίες και προθέσεις (Ράλλη, 2019· Tsimpli, 1996). Μάλιστα, οι πρώτες λέξεις τους, εκτός από ονόματα αποτελούνται από λέξεις της καθημερινότητάς τους, όπως ρούχα, αντικείμενα, ζώα ή και καταστάσεις όπως «ντύνομαι», «τρώω», «κοιμάμαι». Από τη στιγμή που το μικρό παιδί μπορεί να παράγει αυτές τις λέξεις ξεκινά να πειραματίζεται συνδυάζοντάς τες μεταξύ τους και δημιουργώντας έτσι μικρές φράσεις, δηλαδή τον τηλεγραφικό λόγο, και αργότερα ολόκληρες προτάσεις. Ο τηλεγραφικός λόγος εμφανίζεται στην ηλικία των 2 χρόνων όπου δεν υπάρχει σωστή συντακτική χρήση ανάλογη με αυτήν των ενηλίκων και συχνά παραλείπονται στοιχεία του λόγου, όπως άρθρα και αντωνυμίες. Απ' αυτό το σημείο και έπειτα η γλωσσική ανάπτυξη πραγματοποιείται με πολύ γρήγορους ρυθμούς (Ράλλη, 2019). Συγκεκριμένα, από την κατάκτηση των 50 λέξεων και μετά, στην ηλικία δηλαδή των 15 έως 24 μηνών, η μηνιαία κατάκτηση από 8 έως 11 λέξεις φτάνει στις 22 έως 37 λέξεις (Ράλλη, 2019· Goldfield & Reznick, 1990). Στην ηλικία των 2 ετών το παραγωγικό λεξιλόγιο φτάνει έως και τις 200 λέξεις. Τα παιδιά 2 έως 2,5 ετών έχουν αναπτύξει, σε πολυπλοκότητα, προτάσεις αντίστοιχες με αυτές των ενηλίκων (Ράλλη, 2019). Για να μετρηθεί αυτή η πολυπλοκότητα, η μορφολογική δηλαδή και συντακτική ανάπτυξη του παιδιού, υπάρχει ένας δείκτης που ονομάζεται Μέσο Μήκος Εκφωνήματος (MME) (Ράλλη, 2019· Blake, Quartaro, & Onorati, 1993). Ο συγκεκριμένος δείκτης από τους 18 μήνες έως τα 5 έτη αυξάνει κατά 1,2 μορφήματα τον χρόνο (Ράλλη, 2019· Scarborough, Wyckoff, & Davidson, 1986). Πιο αναλυτικά, μετά τα 2 έτη, τα παιδιά μπορούν να συνθέτουν προτάσεις με υποκείμενο - ρήμα -αντικείμενο και αργότερα να προσθέτουν και άλλους προσδιορισμούς της γλώσσας (Ράλλη, 2019· Owens, 2005). Σταδιακά χρησιμοποιούν και την παρατακτική σύνδεση (Ράλλη, 2019· Bowerman, 1979). Τέλος, ο ενικός αριθμός σε σχέση με τον πληθυντικό προηγείται. Μάλιστα, τα παιδιά συνηθίζουν να χρησιμοποιούν τα ουσιαστικά στον αριθμό που τα ακούν. Για παράδειγμα, αν η λέξη μήλο χρησιμοποιείται πολύ συχνά από τους ενήλικες απευθυνόμενοι στο ένα μήλο, τότε και το παιδί θα το χρησιμοποιήσει με το ίδιο τρόπο, δηλαδή μήλο και όχι μήλα (Ράλλη, 2019·

Christofidou, 1998). Μετά από όλη τη διαδικασία της γλωσσικής ανάπτυξης και φτάνοντας σε ένα επίπεδο, το παιδί θα χρησιμοποιήσει τη γλώσσα όχι μόνο για να καλύψει προσωπικές του ανάγκες ή να επικοινωνήσει αλλά και για να αναπτύξει τις γνώσεις του, όπως για παράδειγμα μέσα από ερωτήσεις (Ράλλη, 2019).

1.2 Μουσικές δεξιότητες (18-36 μηνών)

Τα βρέφη, ακόμα και πριν την γέννησή τους, διαθέτουν έναν ενδογενή κινητήριο παλμό. Ο παλμός αυτός παρατηρείται στις κινήσεις του εμβρύου και παραπέμπει σε μουσικά χαρακτηριστικά. Για αυτόν τον λόγο λέγεται ότι όλοι οι άνθρωποι, από έμβρυα ακόμη, έχουν μέσα τους τη μουσική. Επομένως, έχουν και μια τάση προς αυτήν. Μητέρες που μιλούν και τραγουδούν στο έμβρυο το βοηθούν να ανακαλύψει και να αναπτύξει αυτήν την εγγενή τάση. Από τον πρώτο μήνα κύησης, το έμβρυο έχει την ικανότητα να αναγνωρίζει μουσικούς ήχους. Όταν το παιδί γεννηθεί παρατηρείται μια μουσική έκφραση που πραγματοποιείται αυθόρμητα από το ίδιο. Αυτό ονομάζεται μουσικότητα και αφορά ακριβώς την έκφραση του εσωτερικού παλμού. Πρέπει το σημειωθεί ότι η μουσικότητα και η μουσική δεν είναι δύο έννοιες ταυτόσημες, αλλά εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016). Στις φωνοποιήσεις του βρέφους παρατηρούνται ρυθμικά μοτίβα, όπως είναι οι οκτάβες ή τα διαστήματα, και βρίσκονται σε πολλά παιδικά τραγούδια. Οι Papousek και Papousek διατύπωσαν ότι οι παραπάνω ρυθμοί είναι πιο κοντά στην παραδοσιακή και τζαζ μουσική (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Papoušek & Papoušek, 1981). Πέρα από τα ρυθμικά μοτίβα, στις φωνοποιήσεις των βρεφών παρατηρούνται και μελωδικές γραμμές με ανοδική ή καθοδική πορεία, όταν τα βρέφη θέλουν να αλληλοεπιδράσουν ή όταν δεν το επιθυμούν, αντίστοιχα, σύμφωνα με μελέτες του Masataka (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Masataka, 1992· Masataka, 1993). Όταν στο περιβάλλον του βρέφους εμφανίζεται συχνά η μουσική, τότε το ίδιο εξοικειώνεται, παράγει περισσότερες ρυθμικές εκφράσεις και είναι σε θέση από πολύ μικρό να αναγνωρίζει τραγούδια. Για παράδειγμα, βρέφη δύο μηνών μπορούν να αναγνωρίσουν τη μελωδία του αγαπημένου τους τραγουδιού. Την ίδια περίοδο εμφανίζονται και οι ρυθμικές εκφράσεις γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη ότι ο ρυθμός αποτελεί έμφυτο χαρακτηριστικό. Μέσα από ρυθμικές κινήσεις του σώματος, τα βρέφη συμμετέχουν στα τραγούδια και στρέφουν το σώμα και το βλέμμα τους προς την πηγή του ήχου, για παράδειγμα, προς την μητέρα που τραγουδά ή ακόμα που μιλά. Πολλές φορές, για να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στον ήχο από τα βρέφη

παρατηρείται μια ακινησία και μια προσήλωση. Μεγάλη σημασία έχει η παύση των 10 δευτερολέπτων στα τραγούδια κατά την οποία το παιδί μπορεί να εστιάσει ξανά την προσοχή του στο πρόσωπο που του τραγουδά (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016). Στο τραγούδι του βρέφους μπορεί αρχικά να μην εμφανίζονται ξεκάθαρες νότες μελωδίας, όμως πολύ γρήγορα το βρέφος είναι σε θέση να μιμηθεί τον τρόπο που τραγουδά ο ενήλικος. Έχει παρατηρηθεί ότι, σε παιδιά 10 μηνών που έχουν στην καθημερινότητά τους τη μουσική, έχουν μια καλύτερη σχέση με αυτήν και μια καλύτερη ανάπτυξη των μουσικών δεξιοτήτων τους. Εξερευνούν κάθε νέο μουσικό όργανο που θα πέσει στα χέρια τους με αποτέλεσμα να αποκτούν ολοένα και περισσότερες γνώσεις και πειραματίζονται με αυτό χρησιμοποιώντας το με διάφορους τρόπους. Τα παιδιά προσπαθούν να τραβήξουν την προσοχή των ενηλίκων για να αναπτύξουν μια επικοινωνία σε μορφή διαλόγου. Σε αυτήν τα παιδιά μπορεί να ανταποκριθούν με ήχους, βλέμματα ή κινήσεις. Η παραπάνω διαδικασία εξελίσσεται σε ομαδικό παιχνίδι (Groslezat, 2012). Είναι πολύ βοηθητικό για το ίδιο να ακούσει αρχικά τη μελωδία με απλές συλλαβές, από το πρόσωπο αναφοράς και όχι από ψηφιακά μέσα, και στη συνέχεια να προστεθούν οι στίχοι. Πολλές φορές, αυθόρμητα, με βάση την μελωδία, το παιδί αλλάζει τους στίχους, τον ρυθμό, την ένταση της φωνής του ή την τονικότητα του τραγουδιού. Έτσι, μπορεί να γίνει αντιληπτό από τον ενήλικο η διάθεση του παιδιού, αναλόγως με το τρόπο που έχει διαλέξει να πειραματιστεί, αν τραγουδά θλιμμένα ή με γρήγορο ρυθμό και χαρούμενα. Μέσα από όλες αυτές τις διαδικασίες το παιδί μπορεί να αποστηθίσει ένα τραγούδι και όχι με την αυστηρή διδασκαλία του. Οι πειραματισμοί των παιδιών δείχνουν και τις δυνατότητές τους, τις δυνατότητες της φωνής τους (Ρέτσιου, 2023). Αυτές φαίνονται και μέσα από την παρατήρηση των βρεφών κατά τη διάρκεια του τραγουδιού με τον πατέρα και κατά τη διάρκεια του τραγουδιού με τη μητέρα του. Φαίνεται ότι από μόνο του το παιδί προσαρμόζει τον τόνο της φωνής ανάλογα με τον τόνο της φωνής του ενήλικα (Boysson-Bardies, 2001· Groslezat, 2012).

1.3 Σχέση γλωσσικής ανάπτυξης και μουσικών δεξιοτήτων (0-36 μηνών)

Από την θεωρία διωποκειμενικότητας του Trevarthen υποστηρίζεται το γεγονός ότι υπάρχει μια έμφυτη τάση στο παιδί να επικοινωνεί με τη μητέρα για να εκφράσει τον δικό του υποκειμενικό κόσμο (Συλλογικό, 2008· Trevarthen C. , Conversations with a two-month old., 1974). Μάλιστα υπάρχει και ένας συρρυθμικός συντονισμός μεταξύ τους

που προέρχεται από την διάθεση για αλληλεπίδραση του βρέφους (Συλλογικό, 2008· Trevarthen C. , 1980). Η μητέρα χρησιμοποιεί μία ποικιλία ρυθμών στην ομιλία της. Η αλλαγή του τέμπο χρησιμεύει στην πρόκληση του ενδιαφέροντος του βρέφους. Ο ρυθμός, ο τόνος και ο επιτονισμός, που χρησιμοποιούν μητέρα και βρέφος στην ομιλία τους, αποτελούν την προσωδία. Η ίδια είναι χαρακτηριστικό από το οποίο αποτελείται η γλώσσα και η μουσική και μετατρέπεται σε κοινή ιδιότητα. Επίσης με αυτόν τον τρόπο γίνεται αντιληπτό και το συναίσθημα που συνοδεύει τον λόγο. Συγκεκριμένα, για να προκληθεί το ενδιαφέρον του βρέφους ή βλεμματική επαφή χρειάζεται ο τόνος να είναι υψηλός, ενώ για την χαλάρωση και ικανοποίηση του βρέφους παρατηρείται καθοδική τονικότητα. Εάν ο γονέας θελήσει να προειδοποιήσει ή να προστατέψει το παιδί από κάποιον κίνδυνο τότε η τονικότητα είναι πάλι καθοδική αλλά με μεγαλύτερη ένταση. Το βρέφος καταλαβαίνει την διάθεση της μητέρας του και απαντά με αντίστοιχο τρόπο. Μέσα από την παραπάνω διαδικασία μεταφέρονται και άλλες πληροφορίες και μηνύματα, τα οποία συμβάλλουν στην ανάπτυξης της επικοινωνίας (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016).

Η μητέρα, όταν απευθύνεται στο βρέφος, χρησιμοποιεί την λεγόμενη Διαισθητική Μητρική Ομιλία (ΔΜΟ). Δηλαδή προτιμά να χρησιμοποιεί σύντομες λέξεις, ίσα διαστήματα και πολλές επαναλήψεις (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Fernald & Simon, 1984· Papoušek & Papoušek, 1981). Αντίθετα, όταν συνομιλεί με άλλους ενήλικους προσαρμόζει αντίστοιχα τον τρόπο ομιλίας της. Φαίνεται ότι και το ίδιο το παιδί προτιμά την προσαρμοσμένη σε αυτό ομιλία, ΔΜΟ, την οποία κατανοεί ευκολότερα, την αντιλαμβάνεται ως μια ιδιαίτερη, προσωπική επικοινωνία με την μητέρα (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Fernald & Simon, 1984). Το βρέφος απαντά στη μητέρα μέσα από φωνητικές και κινητικές εκφράσεις. Αυτό είναι άλλη μία απόδειξη ότι τα βρέφη δεν αποτελούν παθητικούς δέκτες αλλά ενεργούς συνομιλητές (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016). Προσπαθούν να αλληλεπιδράσουν συντονίζοντας το ρυθμό, το tempo και τα διαστήματα της ομιλίας τους με αυτά της μητρικής ομιλίας. Μέσω αυτής, η μητέρα, επιδιώκει να εξάψει το ενδιαφέρον του παιδιού της (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Stern, 1982). Συγκεκριμένα τα διαστήματα που χρησιμοποιούνται είναι κυρίως οκτάβες και βρίσκονται στα περισσότερα παιδικά τραγούδια. Αυτό συμβαίνει γιατί οι συγκεκριμένοι ρυθμοί είναι οι πρώτοι που παρατηρούνται στην ομιλία των βρεφών. Αρχικά, κατά τον πρώτο ενάμισι μήνα, ο ρυθμός αλληλεπίδρασης του βρέφους και της μητέρας είναι αργός, ενώ μετά τους δύο αυξάνεται. Η διαφορά στο ρυθμό της μητέρας και του βρέφους είναι περίπου 1/4

δευτερολέπτου σύμφωνα με τη θεωρία της επικοινωνιακής μουσικότητας. Αυτή τη διαφορά προσπαθεί να μειώσει όσο δυνατόν περισσότερο μπορεί το βρέφος (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Trevarthen, 1992).

Μία από τις σημαντικότερες θεωρίες που αποδεικνύουν τη σύνδεση μεταξύ μουσικών δεξιοτήτων και γλωσσικής ανάπτυξης είναι η θεωρία της επικοινωνιακής μουσικότητας που διατύπωσε ο Trevarthen, σύμφωνα με την οποία η αλληλεπίδραση του βρέφους με τη μητέρα βασίζεται σε τρεις διαστάσεις, τον παλμό, την ποιότητα και την αφήγηση. Στους δύο συνομιλητές παρατηρείται μία θέληση για συντροφικότητα και αλληλεπίδραση και αυτό συμβαίνει μέσα από ένα ρυθμικό και μελωδικό τρόπο (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016· Trevarthen & Malloch, 2002). Έτσι για παράδειγμα αν η μητέρα παρουσιάζει καταθλιπτική συμπεριφορά και διάθεση τότε αυτό γίνεται αντιληπτό από το βρέφος το οποίο αντιδρά με έναν αντίστοιχο τρόπο και μειώνεται το ενδιαφέρον του για την αλληλεπίδραση με τη μητέρα. Οι διαθέσεις αυτές γίνονται κατανοητές μέσα από τον ρυθμό, τη μελωδικότητα και τον επιτονισμό των λέξεων. Αντίθετα, όταν η μητέρα έχει καλή διάθεση, αυτό αντανακλάται στο βρέφος, το οποίο με τη σειρά του, προσπαθεί να διατηρήσει την αλληλεπίδραση. Μάλιστα, 1,5 έως 3 μηνών, όπου το παιδί συμμετέχει πιο ενεργά, η επικοινωνία με τη μητέρα γίνεται πιο συντονισμένη. Η ρυθμική διαφορά μειώνεται στο ελάχιστο. Ο γονέας αρχίζει να χρησιμοποιεί διαφορετικούς τρόπους τραγουδιού στην επικοινωνία του με το βρέφος, το οποίο με τη σειρά του είναι σε θέση να έχει μια πιο ρυθμική επικοινωνία. Κατά τη διάρκεια αυτών των αλληλεπιδράσεων συμπεριλαμβάνονται δραστηριότητες ή αφηγήσεις ιστοριών (Κουγιουμτζάκης & Κουλουφάκος, 2016).

Μέσα από όλες τις παραπάνω διαδικασίες, και κατ' επέκταση μέσα από την μουσικότητα και τον ρυθμό, το παιδί αναπτύσσει ικανότητες, όπως να μιλά να επικοινωνεί, να αλληλοεπιδρά, να συντονίζει και να προσαρμόζει κάθε φορά τον τρόπο ομιλίας του με αυτόν του συνομιλητή του. Η μουσική είναι μια πολύ καλή αρχή καθώς τα παιδιά από βρέφη παρουσιάζουν ανάλογες προδιαθέσεις και δυνατότητες, όπως για παράδειγμα το γεγονός ότι το παιδί μπορεί και φωνοποιεί πολύ πριν αρθρώσει, ή ακόμα και ο παλμός που διαθέτει, αλλά και η προσπάθεια του να τον συντονίσει με αυτόν της μητέρας. (Grosleziat, 2012). Ο ρυθμός αυτός μπορεί να παρατηρηθεί στα βρέφη από τη στιγμή της γέννησης τους από τον ρυθμό πιπιλίσματος που διαφοροποιείται αναλόγως την διάθεση του νεογνού (Ράλλη, 2019).

2 ΜΕΘΟΔΟΣ

2.1 Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 52 βρέφη και νήπια από τα οποία τα 30 ήταν αγόρια και τα υπόλοιπα 22 κορίτσια. Το 94.2% των συμμετεχόντων ήταν τελειόμηνα με φυσιολογικό βάρος γέννησης. Το 98.1% είχε γεννηθεί στην Ελλάδα από δύο Έλληνες γονείς ενώ το 100% των παιδιών μένουν μόνιμα στην Αττική. Στο μεγαλύτερο ποσοστό, 98.1%, τα παιδιά είχαν ως πρώτη γλώσσα τα ελληνικά. Τα περισσότερα παιδιά προέρχονταν από οικογένειες μέσου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου με ένα έως τρία παιδιά. Το 96.2% μεγάλωναν και με τους δύο τους γονείς και στην φροντίδα τους συμμετείχαν και οι παππούδες και οι γιαγιάδες σε ποσοστό 79%. Ταυτόχρονα, το 88.5% παρακολουθούσε κέντρο πρώιμης αγωγής και φροντίδας (παιδικό σταθμό), ξεκινώντας κατά μέσον όρο στην ηλικία των 18 μηνών. Οι μητέρες ήταν κατά μέσον όρο ηλικίας 36 ετών, ενώ οι πατέρες 38, ενώ το 71,2% είχε πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Τα βρέφη και τα νήπια της μελέτης γεννήθηκαν μετά από φυσιολογική σύλληψη σε ποσοστό 94.1% και με φυσιολογικό τοκετό σε ποσοστό 56.9%, ενώ το υπόλοιπο ποσοστό γεννήθηκε με καισαρική τομή. Το 92.2% των παιδιών κοιμόταν το βράδυ και το 80.4% θήλασε ενώ κατά μέσον όρο από την ηλικία των 6 μηνών άρχισαν να λαμβάνουν στερεά τροφή. Κανένα από τα παιδιά του δείγματος δεν παρουσίαζε πρόβλημα στην όραση ή την ακοή και δεν είχε νοσηλευθεί σε νοσοκομείο. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το 23.5% των γονέων ανησυχούσαν για την γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού τους.

2.2 Ερευνητική μέθοδος

Η ερευνητική μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν η αυτή των ερωτηματολογίων. Η επιλογή έγινε με κριτήριο κυρίως τον χρόνο, τόσο για την ώρα που θα έπρεπε να αφιερωθεί σε κάθε ένα από τα 52 παιδιά, που συμμετείχαν τελικά, όσο και για την γραφειοκρατία που θα χρειαζόταν σε οποιαδήποτε άλλη μέθοδο, δεδομένου του διαθέσιμου χρονικού ορίου.

2.3 Ερευνητικό εργαλείο

Το MCDI ήταν το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για την διερεύνηση της γλωσσικής ανάπτυξης και δημιουργήθηκε ένα σύντομο ερωτηματολόγιο μουσικών δεξιοτήτων για τις ανάγκες της έρευνας. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε ένα ερωτηματολόγιο για την συλλογή των δημογραφικών στοιχείων παιδιών και γονέων. Για την ανάλυση των ερωτηματολογίων χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα Spss.

2.4 Ερευνητική διαδικασία

Η ερευνητική διαδικασία είχε ως εξής. Αρχικά, δημιουργήθηκε το ερευνητικό εργαλείο για τις μουσικές δεξιότητες. Στη συνέχεια, ενώθηκε με το ερωτηματολόγιο των δημογραφικών στοιχείων και το MCDI. Εκτυπώθηκε όσες φορές χρειαζόταν και μοιράστηκε στους γονείς 145 νηπίων. Από αυτά συγκεντρώθηκαν 67 και, αφού περάστηκαν όλα τα στοιχεία στο πρόγραμμα Spss, απορρίφθηκαν τα 15. Ύστερα, έγινε η μελέτη, η ομαδοποίηση στοιχείων, η δημιουργία πινάκων, και τέλος η συγγραφή των αποτελεσμάτων, της συζήτησης και των συμπερασμάτων.

3 ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

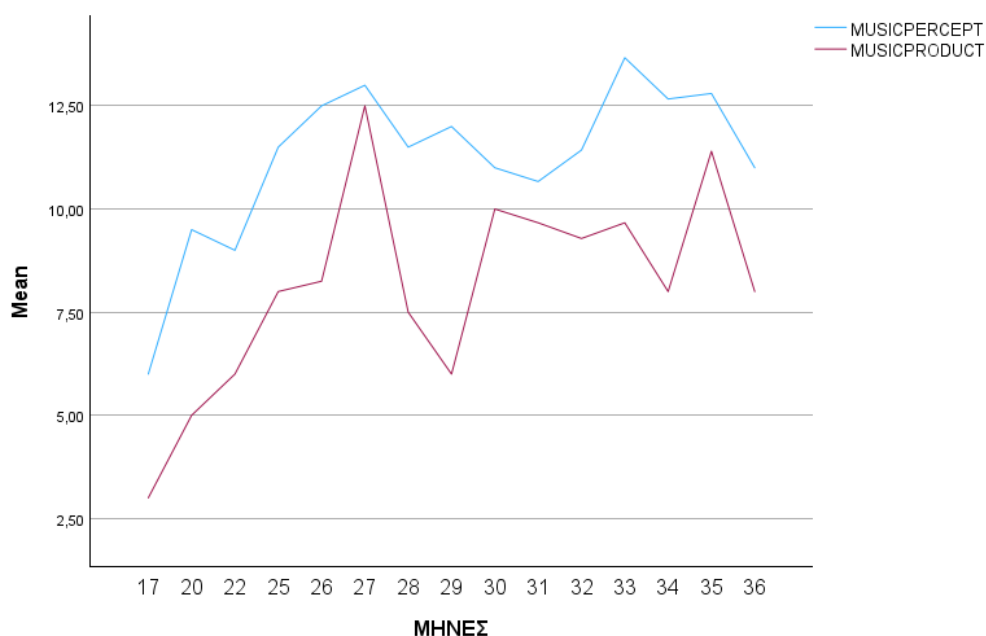
Από τον Πίνακα 1 προκύπτει ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στο σύνολο του παραγωγικού λεξιλογίου των παιδιών αναφορικά με το φύλο τους. Παρ' όλ' αυτά, διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια έχουν λίγο πιο γρήγορη ανάπτυξη τόσο του λεξιλογίου, όσο και των μουσικών τους δεξιοτήτων. Συνολικά φαίνεται ότι τα κορίτσια έχουν μεγαλύτερο παραγωγικό λεξιλόγιο σε σύγκριση με τα αγόρια (409.5 έναντι 308.6). Ωστόσο, η διαφορά αυτή δεν ήταν στατιστικά σημαντική. Η ίδια τάση παρατηρείται για τις μουσικές δεξιότητες των κοριτσιών (21.1 έναντι 19.9) και συγκεκριμένα στην μουσική αντίληψη (11.6 έναντι 11.7), αλλά και στις κατηγορίες πρόσωπα (18.8 έναντι 15.8), ουσιαστικά (203 έναντι 151.6), δηλωτικές (88.3 έναντι 63.5) και λειτουργικές (65.5 έναντι 50.5) λέξεις του παραγωγικού λεξιλογίου. Όμως στατιστικά σημαντικές διαφορές ήταν οι ήχων/ρουτίνες του παραγωγικού λεξιλογίου των κοριτσιών (34.2 έναντι 27.4), αλλά και η μουσική παραγωγή (9.6 έναντι 8.3). Παρατηρείται, λοιπόν, ότι τόσο στο παραγωγικό λεξιλόγιο, όσο και στις μουσικές δεξιότητες των παιδιών υπάρχει μία ανάλογη σχέση. Τα κορίτσια που έχουν πιο αναπτυγμένο το παραγωγικό τους λεξιλόγιο, έχουν και λίγο πιο ανεπτυγμένες τις μουσικές τους δεξιότητες από αυτές των αγοριών.

Πίνακας 1: Διαφυλικές διαφορές (Μ.Ο.)

	Μ.Ο		t	p
	ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ		
ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ	308.6	409.4546	-7.577	3.275
ΗΧΟΙ/ΡΟΥΤΙΝΕΣ	27.3667	34.1364	-2.088	0.042
ΠΡΟΣΩΠΑ	15.7333	18.7727	-1.116	0.270
ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ	151.6000	202.9091	-1.673	0.101
ΔΗΛΩΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ	63.4667	88.2273	-1.486	0.144
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ	50.4333	65.4091	-1.214	0.230
ΜΟΥΣΙΚΗ	19.8846	21.0501	-1.071	0.455
ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ	11.6154	11.5238	0.150	0.443
ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ	8.2692	9.5263	-1.221	0.012

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, τόσο στο παραγωγικό λεξιλόγιο (πρόσωπα, ουσιαστικά, δηλωτικές και λειτουργικές λέξεις), όσο και στην μουσική αντίληψη των μουσικών δεξιοτήτων δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά. Έτσι, αξίζει να σημειωθεί ότι στατιστικά σημαντική διαφορά παρατηρείται μόνο στην μουσική παραγωγή, όπου $p=0.012 < 0.05$, αλλά και στην παραγωγή λέξεων που αφορούν ήχους/ρουτίνες όπου $p=0.042 < 0.05$.

Τόσο η μουσική αντίληψη όσο και η μουσική παραγωγή παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την ηλικία. Αυτό σημαίνει ότι όσο τα παιδιά μεγαλώνουν βελτιώνονται οι ικανότητες αντίληψης και παραγωγής της μουσικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την ηλικία 17 έως 27 μηνών η βαθμολογία στη μουσική αντίληψη διπλασιάζεται, ενώ στη μουσική παραγωγή εξαπλασιάζεται.

Σχήμα 1: Συσχέτιση Μουσικής αντίληψης και Μουσικής παραγωγής με την Ηλικία

Πίνακας 2: Συσχέτιση Μουσικών δεξιοτήτων με το Λεξιλόγιο

	ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ	ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΠΣ	0.133	0.019
ΘΗΛ	-0.178	-0.114
ΠΡΩΤΗ ΛΕΞΗ_ΚΑΤ	-0.192	-0.233
ΠΡΩΤΗ ΛΕΞΗ_ΠΑΡ	-0.176	-0.349*

ΗΧΟΙ/ΡΟΥΤΙΝΕΣ	0.408**	0.405*
ΠΡΟΣΩΠΑ	0.359*	0.347*
ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ	0.371*	0.322*
ΔΗΛΩΤΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ	0.327*	0.343*
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΛΕΞΕΙΣ	0.287	0.331*

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Τόσο η μουσική αντίληψη, όσο και η μουσική παραγωγή, δεν παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την ηλικία έναρξης φοίτησης στον παιδικό σταθμό. Αυτό σημαίνει ότι η ηλικία που θα ξεκινήσει ένα παιδί να πηγαίνει στον παιδικό σταθμό δεν επηρεάζει τις ικανότητες αντίληψης και παραγωγής της μουσικής. Επίσης, τόσο η μουσική αντίληψη, όσο και η μουσική παραγωγή δεν παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την έναρξη κατανόησης των πρώτων λέξεων. Αυτό σημαίνει ότι η ηλικία που θα ξεκινήσει ένα παιδί να κατανοεί τις πρώτες λέξεις δεν επηρεάζει τις ικανότητες αντίληψης και παραγωγής της μουσικής. Το ίδιο συμβαίνει και με την μουσική αντίληψη και την πρώτη λέξη που παράγει το νήπιο, όπου πάλι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση. Αυτό σημαίνει ότι η ηλικία που θα ξεκινήσει να παράγει το παιδί τις πρώτες του λέξεις δεν επηρεάζει την μουσική του αντίληψη. Αντίθετα, οι πρώτες λέξεις που θα παράγει παρουσιάσουν στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την μουσική παραγωγή. Αυτό σημαίνει ότι η ηλικία που θα ξεκινήσει να παράγει τις πρώτες του λέξεις το παιδί επηρεάζει την μουσική παραγωγή του. Η μεγαλύτερη στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση παρουσιάζεται στην μουσική αντίληψη και τους ήχους/ρουτίνες. Αυτό σημαίνει ότι οι λέξεις που παράγουν τα παιδιά που αφορούν ήχους και ρουτίνες επηρεάζουν την μουσική αντίληψή τους. Επίσης, σημαντικά στατιστική θετική συσχέτιση παρουσιάζεται στους ήχους/ρουτίνες με την μουσική παραγωγή. Αυτό σημαίνει ότι οι λέξεις ήχων/ρουτίνας που παράγουν τα παιδιά επηρεάζουν και την μουσική τους παραγωγή. Η μουσική αντίληψη και η μουσική παραγωγή επηρεάζουν στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την κατηγορία των προσώπων, των ουσιαστικών, των δηλωτικών και των λειτουργικών λέξεων. Αυτό σημαίνει ότι τα πρόσωπα, τα ουσιαστικά, οι δηλωτικές και οι λειτουργικές λέξεις που παράγουν τα νήπια επηρεάζουν τόσο την μουσική τους αντίληψη, όσο και την μουσική τους παραγωγή.

4 ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Μελετώντας τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας προκύπτει το συμπέρασμα ότι τα κορίτσια ηλικίας 18-36 μηνών έχουν ελαφρώς πιο αναπτυγμένο παραγωγικό λεξιλόγιο από αυτό των αγοριών. Μία ανάλογη διαφορά παρατηρείται και στις μουσικές τους δεξιότητες. Οι λέξεις που παράγουν τα νήπια φαίνεται να σχετίζονται με την ανάπτυξη των μουσικών τους δεξιοτήτων, δηλαδή την μουσική αντίληψη και παραγωγή. Η μουσική αντίληψη με τη σειρά της φαίνεται να συνδέεται άμεσα με τις παραγόμενες λέξεις ήχων και ρουτίνας των νηπίων, γεγονός που σημαίνει ότι όσο περισσότερες λέξεις αυτής της κατηγορίας λένε τα παιδιά, τόσο πιο βελτιωμένη παρατηρείται η μουσική τους αντίληψη. Το ίδιο, αλλά με λίγο μικρότερη σχέση, παρουσιάζεται και στις υπόλοιπες λέξεις του παραγωγικού λεξιλογίου των παιδιών. Συγκεκριμένα, όσες περισσότερες λέξεις παράγουν τα παιδιά που να αφορούν ήχους, ρουτίνες, πρόσωπα, αλλά και ουσιαστικά, δηλωτικές και λειτουργικές λέξεις, τόσο πιο ανεπτυγμένες είναι οι μουσικές τους δεξιότητες. Η ίδια σχέση παρατηρείται και στην πρώτη λέξη που παράγουν με την ανάπτυξη της μουσικής παραγωγής. Όσο πιο νωρίς ξεκινήσουν να παράγουν λέξεις, τόσο καλύτερη παρατηρείται η μουσική τους παραγωγή. Αντίθετα, η ηλικία που θα ξεκινήσουν να παράγουν λέξεις, δεν φαίνεται να επηρεάζει την μουσική τους αντίληψη. Μία ανάλογη σχέση παρατηρείται και στην πρώτη λέξη που θα κατανοήσουν, στον θηλασμό και στην πρώτη μέρα που θα φοιτούν στον παιδικό σταθμό. Με άλλα λόγια, η ηλικία που θα ξεκινήσουν να πηγαίνουν σε παιδικό σταθμό, που θα ξεκινήσουν να θηλάζουν ή αν θα υπάρξει θηλασμός και η ηλικία που θα ξεκινήσουν να καταλαβαίνουν τις πρώτες λέξεις δεν φαίνεται να επηρεάζουν τις μουσικές τους δεξιότητες ούτε θετικά ούτε αρνητικά.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα παλαιότερων ερευνών, παιδιά που απασχολούνται σε παιδικό σταθμό κατανοούν και παράγουν περισσότερες λέξεις από τα παιδιά που μένουν στο σπίτι (Παρίζη, 2012). Βέβαια, σύμφωνα με την Μπέκερ, η ανάπτυξη του λεξιλογίου του παιδιού δεν εξαρτάται αποκλειστικά από το αν το νήπιο απασχολείται στον παιδικό σταθμό, αλλά και από το μορφωτικό επίπεδο των γονέων του. Μάλιστα, επισημαίνει ότι η συμμετοχή σε δομές αγωγής επιδρά πιο αποτελεσματικά στα παιδιά γονέων χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου (Becker, 2011). Έτσι μπορεί να προκύψει ότι η φοίτηση των παιδιών σε παιδικό σταθμό επηρεάζει την ανάπτυξή τους τόσο γλωσσικά όσο και μουσικά. Όμως, αυτή τους η ανάπτυξη δεν εξαρτάται από την ηλικία που θα ξεκινήσουν να φοιτούν εκεί. Όσον αφορά αποκλειστικά την γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών, επιβεβαιώνεται και από άλλες μελέτες, ότι βρέφη 12-18 μηνών κατακτούν και

χρησιμοποιούν στο καθημερινό τους λεξιλόγιο κυρίως ουσιαστικά, πρόσωπα, ζώα ή και αντικείμενα από την καθημερινότητά τους. Στους επόμενους 6 μήνες γίνεται μία έκρηξη ένταξης νέων λέξεων μέσα στις οποίες και τα ρήματα (Πριάμη & Χριστοπούλου, 2015). Όσον αφορά τη μουσική ανάπτυξη και τις ικανότητες του μικρού παιδιού, το ίδιο ανταποκρίνεται μέσω του χορού, με παλαμάκια, τραγούδια και διάφορες άλλες κινήσεις. Κύρια αντίδραση του παιδιού αποδείχθηκε ο χορός, το γέλιο, το τραγούδι και τα παλαμάκια, με φθίνουσα σειρά. Μάλιστα, ανάλογα με το πλήθος των αντιδράσεων που χρησιμοποιούν κάθε φορά, δείχνουν και την διάθεση που τους προκλήθηκε ή που δεν τους προκλήθηκε. Από την έρευνα αποδείχθηκε ότι είναι σημαντική η μουσική εμπειρία που θα δημιουργηθεί στο παιδί κατά τα πρώτα χρόνια για την μετέπειτα ζωή του (Διονυσίου, 2014). Αυτό επιβεβαιώνει το γεγονός ότι πράγματι η μουσική ανάπτυξη σχετίζεται άμεσα με την ηλικία. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι η γλωσσική ανάπτυξη συνδέεται με τις μουσικές δεξιότητες σε συγκεκριμένες, όμως, επιμέρους κατηγορίες.

Γνωρίζοντας αυτές τις συνδέσεις ανάμεσα στην γλωσσική ανάπτυξη και τις μουσικές δεξιότητες των νηπίων, ο ενήλικας βρίσκεται σε προνομιακή θέση και κατ' επέκταση το ίδιο το παιδί. Έχει τη δυνατότητα να βοηθήσει στην ανάπτυξη των ικανοτήτων των βρεφών ενισχύοντας το κάθε στάδιο ανάπτυξης ανάλογα. Με άλλα λόγια, γνωρίζοντας ότι η συμμετοχή του παιδιού στον χώρο του παιδικού σταθμού θα βοηθήσει στην γλωσσική του ανάπτυξη, ο ίδιος θα φροντίσει να δώσει την ευκαιρία συμμετοχής στο παιδί από νωρίς. Επίσης, ένας παιδαγωγός θα ξέρει, βλέποντας τα παραπάνω αποτελέσματα, τι να περιμένει σε κάθε στάδιο ανάπτυξης.

5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Καταληκτικά, το βρέφος από πριν ακόμα αναπτυχθεί γλωσσικά προσπαθεί να επικοινωνήσει με τον περίγυρό του, κυρίως με τη μητέρα του. Αυτή η έμφυτη τάση ονομάζεται διυποκειμενικότητα. Η γλώσσα αναπτύσσεται ξεκινώντας με την παραγωγή φωνηέντων και στη συνέχεια συμφώνων. Στο τέλος του πρώτου του έτους το παραγωγικό λεξιλόγιο φτάνει τις 50 λέξεις και μέχρι τα δύο έτη φτάνει έως και τις 200 με τις πρώτες λέξεις να αποτελούνται κυρίως από ουσιαστικά. Μέχρι και το 6ο έτος το λεξιλόγιο και η δημιουργία προτάσεων έχει φτάσει σε επίπεδα ανάλογα με εκείνα των ενηλίκων. Το παιδί επικοινωνεί, όχι μόνο για την κάλυψη προσωπικών του αναγκών, αλλά και για την ανάγκη του για επαφή και δημιουργία διαλόγου ξεκινώντας πάντα από την πιο απλή μορφή τους και προχωρώντας σε πιο σύνθετες συζητήσεις. Η επικοινωνία αυτή γίνεται στη βάση του ενδογενή κινητήριου παλμού, ο οποίος διαθέτει μουσικά χαρακτηριστικά. Το ίδιο το βρέφος αναγνωρίζει τη μουσική στο περιβάλλον γύρω του και χρησιμοποιεί στην έκφρασή του την μουσικότητα. Δηλαδή, χρησιμοποιεί τον εσωτερικό παλμό, που είναι τα ρυθμικά μοτίβα, τα οποία προσπαθεί να συντονίσει με τα μοτίβα στην ομιλία της μητέρας. Όσο πιο κοντά είναι αυτά τα δύο ρυθμικά μοτίβα, τόσο καλύτερη είναι η επικοινωνία και μοιάζει περισσότερο με την μορφή διαλόγου των ενηλίκων (ερώτηση - απάντηση). Η αλληλεπίδραση αυτή ονομάζεται συρρυθμικός συντονισμός. Συνδυάζοντας, λοιπόν, την παραπάνω θεωρία της ύπαρξης του ενδογενή κινητήριου παλμού και της παρούσας έρευνας, αποδεικνύεται ότι η γλωσσική ανάπτυξη σχετίζεται με τις μουσικές δεξιότητες των νηπίων και συγκεκριμένα το παραγωγικό τους λεξιλόγιο επηρεάζει την μουσική αντίληψη και την μουσική παραγωγή τους. Τα ουσιαστικά που κατακτώνται πρώτα, τα ρήματα που κατακτώνται έπειτα, αλλά και πρόσωπα του περιβάλλοντός τους και ρουτίνες της καθημερινότητάς τους επηρεάζουν άμεσα την ανάπτυξη των μουσικών δεξιοτήτων τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Διονυσίου, Ζ. (2014). *Η μουσική ζωή στην ελληνική οικογένεια με παιδιά 0-6 ετών* (Τόμ. 12, Μουσικοπαιδαγωγικά).
- Κουγιουμτζάκης, Γ., & Κουλουφάκος, Γ. (2016). *Το συν- της συγκίνησης*. ΠΕΚ (Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης).
- Παπαηλιού, Χ. Φ. (2005). *Η ανάπτυξη της γλώσσας*. Παπαζήσης.
- Παρίζη, Σ. (2012). *Διερεύνηση της ανάπτυξης του λεξιλογίου σε ελληνόπουλα τυπικής ανάπτυξης ηλικίας μεταξύ 6 μηνών ως 3 ετών & 6 μηνών*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας οικονομικών και κοινωνικών επιστημών Τμήμα εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής.
- Πήτα, Ρ. (2009). *Ψυχολογία της γλώσσας*. Ελληνικά Γράμματα.
- Πριάμη, Μ., & Χριστοπούλου, Φ. (2015). *Διερεύνηση της γλωσσικής ανάπτυξης ελληνόφωνων νηπίων, ηλικίας 12 έως 30 μηνών, με την χρήση της δοκιμασίας Derbyshire*. Πάτρα: Σχολές επαγγελματιών και πρόνοιας Τμήμα λογοθεραπείας.
- Ράλλη, Α. Μ. (2019). *Γλωσσική ανάπτυξη*. Gutenberg.
- Ρέτσιου, Σ. (2023). *Η τέχνη του δημιουργικού χορού*. Πεδίο.
- Συλλογικό. (2008). *Θέματα ψυχοδυναμικής και ψυχοκοινωνικής παιδοψυχιατρικής (Επίτομο)*. Καστανιώτης.

Ξενόγλωσση

- Halliday, M. (1975). *Learning how to mean—Explorations in the development of language*. London: Edward Arnold.
- Becker, B. (2011). *Social disparities in children's vocabulary in early childhood. Does pre-school education help to close the gap?* British Journal of Sociology.
- Blake, J., Quartaro, G., & Onorati, S. (1993). *Evaluating quantitative measures of grammatical complexity in spontaneous speech samples*. Journal of Child Language, 20(1), 139–152.
- Bowerman, M. (1979). *The acquisition of complex sentences*. In P. Fletcher, & M. Garman (Eds.). Language acquisition: Studies in first language development (pp. 285-305).
- Boysson-Bardies, B. d. (2001). *How Language Comes to Children: From Birth to Two Years*. MIT Press.

- Christofidou, A. (1998). *Number or case first? Evidence from Modern Greek*. In *Perspectives on Language Acquisition. Selected Papers from the VIIIth International Congress for the study of Child Language*, ed. by Ayhan Aksu-Koc et al., 46-59. Istanbul: Bogazici.
- Fernald, A., & Simon, T. (1984). *Expanded intonation contours in mothers' speech to newborns*. *Developmental Psychology*, 20(1), 104–113.
- Goldfield, B., & Reznick, J. (1990). *Early lexical acquisition: Rate, content, and the vocabulary spurt*. *Journal of Child Language*, 17(1), 171–183.
- Grosleziat, C. (2012). *Τα βρέφη και η μουσική*. University Studio Press.
- Mandel, D., Jusczyk, P., & Pisoni, D. (1995). *Infants' recognition of the sound patterns of their own names*. *Psychological Science*, 6(5), 314–317.
- Masataka, N. (1992). *Pitch characteristics of Japanese maternal speech to infants*. *Journal of Child Language*, 19(2), 213–223.
- Masataka, N. (1993). *Relation between pitch contour of prelinguistic vocalizations and communicative functions in Japanese infants*. *Infant Behavior & Development*, 16(3), 397–401.
- Mennen, I., & Okalidou, A. (2006). *Acquisition of Greek phonology: an overview*. QMU Speech Science Research Centre Working Papers.
- Nagy, E., & Molnar, P. (2004). *Homo imitans or homo provocans? Human imprinting model of neonatal imitation*. *Infant Behavior & Development*, 27(1), 54–63.
- Nelson, K. (1973). *Structure and strategy in learning to talk*. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1-135.
- Owens, R. E. (2005). *Language Development: An Introduction*. Pearson/Allyn and Bacon.
- Papoušek, M., & Papoušek, H. (1981). *Musical elements in the infant's vocalization: Their significance for communication, cognition, and creativity*. *Advances in Infancy Research*, 1, 163–224.
- Pinker, S. (2000). *Το γλωσσικό ένστικτο*. Κάτοπτρο.
- Scarborough, H., Wyckoff, J., & Davidson, R. (1986). *"A reconsideration of the relation between age and mean utterance length"*. *Journal of Speech & Hearing Research*, 29(3), 394–399.
- Stern, D. (1982). *Some interactive functions of rhythm changes between mother and infant*. In M. Davis (Ed.). *Interaction Rhythms. Periodicity in Communicative Behavior* (pp. 101-118). N.Y.: Human Sciences Press.

- Trevarthen. (1992). *Πως και γιατί επικοινωνούν τα βρέφη*. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επ. έκδ.). *Πρόοδος στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία των Πρώτων Χρόνων* (σ. 13-32). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Trevarthen, C. (1974). *Conversations with a two-month old*. *New Scientist*, 2 May: 230-235.
- Trevarthen, C. (1980). *The foundations of intersubjectivity: development of interpersonal and cooperative understanding of infants*, στο D. Olson (ed.). *The Social Foundations of Language and Thought: Essays in Honour of J. S. Bruner* (σ. 316-342). N.Y., W.W. Norton.
- Trevarthen, C., & Malloch, S. (2002). *Musicality and music before three: Human vitality and invention shared with pride*. *Zero to Three*, 23 (1), 10–18.
- Tsimpli, I. (1996). *The Prefunctional Stage of First Language Acquisition: A Crosslinguistic Study*. L. Horn (ed.), *Outstanding Dissertations in Linguistics*, Yale University, Garland, New York.